

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

---

(197)

N. HORHÁTH BÉLA

JÓZSEF ATTILA „NÉPIESSÉGE”
A KORTÁRS KRITIKA TÜKRÉBEN

1992.

SZEGED

1992.

N. HORVÁTH BÉLA

JÓZSEF ATTILA „NÉPIESSÉGE” A KORTÁRS KRITIKA TÜKRÉBEN

József Attila koszorús költővé halála másnapján vált. Az MTI rövid közleménye után, amely hírül adja a költő öngyilkosságát, 93 nekrológ¹ búcsúztatja. A kisebb-nagyobb írások tárgyilagosan, máskor szenvedélyes szavakkal az új nemzedék egyik legkiválóbb, vagy épp a legjelentősebb költőjeként méltatják. A József Attila-recepció történetében ily módon a tragikus szárszói december jelenti a fordulóponzt, hisz az eddig kevesek által értett, vagy félreértett, félremagyarázott költő jelentősége hirtelen megvilágosodik. József Attila kortársi fogadtatása, köteteinek kritikai visszhangja a recepciótörténetben külön is figyelmet érdemel, hisz költészete társadalmi, politikai eszmék rendszerében — olykor azoknak alávetve — teljesedett ki.

Komlós Aladár² József Attila kritikusait számbavevő — e tekintetben — úttörő jellegű tanulmánya az első a recepció e meghatározó szakaszának feltárásában. Komlós csak általa fontosnak tartott írásokat idéz, nemegyszeregy általánosító megjegyzéssel elintézve azokat. A kritikákat, recenziókat a politika szférájából származtatja: „A kor íróinak három fő csoportja társadalmi ösztönei szerint ítélte meg Attilát: a népiek elutasították, a haladó-polgári esztéták kezdettől rokonszenveztek vele, ha nem is a kommunista József Attilával, a szocialisták pedig 1931-től, marxista korszakától fogva lelkesedtek érte.” A kritikátörténet kortárs szerzője nemcsak a népiek kategórikus, negatív értékelésében túloz, hanem a baloldal éleslátását illetően is megcsalja az emlékezte. Agárdi Péter³ munkája elemzi a marxista kritika és József Attila „hideg viszonyát”, s ebben nem a személyi, szervezeti, politikai tényezőket, hanem az „ideológiai—elméleti—esztétikai” okokat tartja meghatározónak. A baloldali áramlatokat sorbavéve, tanulmányából kiűnik, hogy József Attila leginkább értő kritikusa Bálint György volt, s még a szociáldemokrácia is lojálisabb volt a költőhöz, mint a kommunista mozgalom, illetve sajtója.

A kortársi fogadtatás elemzéséből hiányzik a népi irodalom által kialakított József Attila-kép. Annak ellenére, hogy a költő pályája egy jelentős szakaszával illeszkedik a mozgalom történetéhez, műveinek sokasága vall a népi, paraszti élményről, s a kortárs kritika sokáig a „szegény emberek” lírikusát látja benne. A recepció-történet ilyen érték-torzító egyoldalúságát Tverdota György is érinti: „Máig ható negatív befolyást gyakorolt a recepcióra az a körülmény, hogy a József Attila-életmű tagadhatatlan és felszabadulás előtt még sokat emlegetett népi vonatkozásainak, a költő etnográfiai, magyar nyelvészeti,

---

¹ A cikkeket a Kortársak József Attiláról I. alapján idézzük. (Szerk.: Bokor László, s.a.r. Tverdota György). Akadémiai, Bp. 1987. A kritikák kötetbeli helyére a megjelenés adataival utalunk.

² Komlós Aladár: József Attila kritikusai. In: Költészet és bírálat. Gondolat, Bp. 1973. 261—282.

³ Agárdi Péter: A szocializmus mint költészet. In: „Vár egy új világ”. Akadémiai, Bp. 1975. 81—141.

régi irodalmi stb. tájékozódásának kutatása, amelyben a népi frók, publicisták élen járhat-
tak volna, elmaradt.”⁴

A későbbi értékelésekből sokáig „kifelejtett” vagy átértékelte „népiességről”
nemcsak azért kell szólni, mert a recepciótörténet dokumentálható része, hanem azért is,
mert e kategória gyakran a folklorizmus körülírására, helyettesítésére is szolgál. A befo-
gadástörténet értékelése természetesen nem lehetséges a művel való szembesítés
nélkül, s röviden szólni kell a kritikus személyéről is. A szociáldemokrata, a kommunista
irodalomfelfogás, majd a népi — urbánus szembenállás a József Attilát bemutató, ér-
tékelő írások jelentős részében meghatározza, gyakran sarkítja az alkalmi, vagy épp
hivatásos kritikus véleményét.

József Attila kritikai megmértetése az első versesköttyvvel kezdődik. A *Szépség
koldusa* kötetet ismertető recenziókban visszacseng a Juhász Gyula-i méltatás: az Isten
kegyelméből való költő. Ugyancsak visszatérő motívuma ezen írásoknak az árvaság, a
szegénység felemlgetése. Versekre is utaló, elemző megállapítások a Csönd (1923 már-
cius) és a Kékmadár (1923. április 16.) című lapban megjelent írásokban találhatók csak.
Ez utóbbi említi először a népi—paraszi tárgyú verseket. A szerző, Fenyő László, ekkor
még közeli barát,⁵ József Attila pedig a lap munkatársa.⁶ Ugyancsak barát tollából szár-
mazik a második értékelő megemlékezés. A h.f. szignó Hont Ferenc nevét rejti, aki a
Színház és Társaság (Szeged) 1924. július 14-i számában ír József Attiláról. Mint a lap
munkatársát mutatja be, s e szokatlan gesztus indokaként a költő életének megpróbál-
tatásait sorolja: hányattatásait, árvaságát. Hont Ferenc írása teremti meg tehát a „hagyó-
mányt”, hogy a kritikusok mintegy kötelező fordulatként előszámlálják a költő szenvedé-
seit, a biográfiához rendelve így a költészetet. „Pincérségtől kezdve egész a kukorica-
csőszködésig minden foglalkozási ágat kipróbált, ez idő szerint pedig valami hajózási
társaságnál tengődik” — vezeti be a pályaképet. Az értékelést Juhász Gyula elismerése
nyitja, majd Hont magát a költőt idézi: „Ő pedig azt írja saját magáról: Az ucca és a föld
fia vagyok”.

Tizenkét recenzió és kritika született a második kötetéről. Ezek között már ért-
hetően több az elemző, értékelő szándékú írás, mint a *Szépség koldusa* esetében. Az atyai
barát, Galamb Ödön írása (Marosvidék, 1925. február 15.) tekinthető az első jelentős
kritikának, amely számba veszi József Attila költészetének témáit, irányait, a versfor-
mákat, kiemel műveket, értékeli. A legutolsó harcos ciklusba besorolt szegényember-ver-
sekről különösen elismerőleg szól. A szegedi, makói barátok megemlékezései, recenziói
után rangot jelentett, hogy a kor egyik jelentős kritikus, Kárpáti Aurél is írt a kötetéről
(Pesti Napló, 1925 március), az új költői irányzatok számbavételének apropóján. Kárpáti,
aki cikke korábbi részében épp az igazi tehetséget hiányolja, az új lírikusok között József
Attilát „érdekes”, „tehetséges” költőnek tartja. Igaz, kiforrott alkotásként mindössze a
„vezérverset” ismeri el, a kötet többi darabjában hatások sokaságát látja. Fel is sorolja a

⁴ Tverdota György: Ihlet és eszmélet. Magvető, Bp. 1987. 109.

⁵ Tasi József: Fenyő László — Szántó Judit — József Attila. Tiszatáj, 1980. 2. sz.

⁶ M. Pásztor József: József Attila műhelyei. Kossuth, Bp. 1975. 61.

mestereket, majd így folytatja: „... míg az Aki szegény az a legszegényebb pár társával együtt tiszta népdalelemeket olvaszt magába.” Kárpáti a fitalság bocsánatos bűneként értékeli ezt a sokszínűséget, bár az egyéni kristalizációt elengedhetetlennek véli.

Alapvetően más szemlélettel közelít József Attila költészetéhez a Népszavában (1925. április 23.) megjelent ny.i. szignójú, az eddigiekhez képest legnagyobb terjedelmű kritika. Nyigri Imre az új nemzedék képviselőjeként az „agyon tanulmányozott egyéniséget” szembeállítja a szocialista emberrel. József Attilát is ez utóbbinak tartja, s a föltörkvő fiatalság elégedetlenségét, változásigényét, energikusságát olvassa ki a kötetből. A Népszava elismerő értékelése, a földszag és gyárfüst nevében lázadó magatartás elfogadása nem lehetett közömbös a Szegedről Pestre tartó József Attilának. 1924-ben ez az egyetlen fővárosi lap, amelyben több (hat) alkalommal megjelennek versei. 1925-ben már csak a Színház és Társaság közli többször, majd egy év múlva „pesti költővé” válik, hisz a Népszavában, illetve a Szakasits szerkesztette Harcos énekek antológiában 21 verse lát napvilágot. Találkozása az avantgárral tehát nem zárta ki a népszavás ízlés⁷ — és részben politikai program — elfogadását. Annál is inkább fontos ez, hisz az élete nagy részében publikációs (és megélhetési) gondokkal küszködő József Attilának ez a lap — egy rövid időszaktól eltekintve (1930–32) — megjelenési lehetőséget biztosított.

A szociáldemokrácia elméleti folyóiratában két hónap múlva újabb méltatás lát napvilágot Pintér Ferenc tollából (Szocializmus, 1925. július 31.). A régi barát mellőz minden elméleti, taktikai, munkásmozgalmi szempontot, írása önmegmutató stílusbravúr. Pintér leírásából egy sajátos József Attila-kép bontakozik ki. Az értelmezésnek mindössze ez az egy kitétele illik a bírált kötetre: „'A legutolsó harcos' ciklusban egészen úgy énekel, mint a népballadákban találni és ez nem utánzás, mert számára ugyanannyira természetesen jelentkeznek az élet tragédiái, mint azokban valamikor.” A ciklus folklórstilizációi a *Szegényember balladája* kivételével nem tekinthetők balladának, ez a József Attila-kritika másutt is fellelhető téves, illetve metaforikus értelmű megállapítása.

A konzervatív Napkelet Tóth Béla ismertetését közli (1925 július). A hajdani tanár—diák viszonyra emlékeztetően, a bírálat óva int a túlzásoktól, az avantgárd moderniségtől, „a dekadens individualizmus lidérces hinárjától”. Miközben igazi forrásként a népballadákat jelöli meg, azokban csak a formai másságot észrevételezi. „'A legutolsó harcos' csoportban a szegényemberről szóló népballadás apró dalok és Berzsenyi hatásos visszhangja mutatják ezt az utat, amelynek az eléggé ki nem aknázott magyar hagyomány felelevenítéséhez kellene vezetnie.”

1926-ban mindössze 11 írás említi József Attilát. Ezek közül a nemcsak somlázó, besoroló, hanem elemzően értékelő kritikusi magatartás kettőben fedezhető fel. A bécsi emigráció ekkortájt legfontosabb lapja, a Diogenes, a szerkesztő, Fényes Samu rövid beköszöntőjét közli. „Huszonegy éves alföldi magyar fiú, egészséges paraszttörzsökről, fajtartó, szívós tőknén virágos ág. A pennája földszagú, szája tilinkóra csücsörítve, szívében tiszta hitek s nagyot akarások tüze nyelvel a magasba, fejében még ott motoszkál, incselkedik a mese.” — ilyen portrét rajzol a József Attilát egyébként jól ismerő

---

⁷ Szilágyi János: A Népszava irodalompolitikája. Akadémiai, Bp. 1979.

Fényes Samu. Nemcsak a származásmegjelölés pontatlansága érdemel figyelmet, hanem a költői alkat képe is. A korábbi ismertetések egyik kitétele köszön itt vissza a „földszagú penna” megszabta jelentéskörrel. Fényes Samu a Kassák modernizmusával folytatott művészi polémaiban aduként használja a fiatal költő népi hangzású műveit. Igaz, ennek volt is alapja, hisz Kassák nem kedvelte József Attila rímes, szabályos verseit.⁸

Gaál Gábor Ignótus Nyugat-beli cikke apropóján ír (Új Kelet) József Attiláról. A *Tiszta szívvel* „hátteréül”, mintegy az abban foglaltak eredőjeként mutatja fel a költő sorsát. „A szerző tiszta magyar fajtájú gyermekember még. Valamelyik szegedi tanyáról indult...” — vázolja fel ekképpen azt a portrét, amelynek aztán megfelelteti a verset. Mert lehet, hogy Fényes Samu tévedését veszi át Gaál Gábor, s lehet, hogy csak József Attila szegediségéből következett, végső soron azonban a vers hangvétele, világszemlélete tűnik következtetése kiindulópontjának. A kritikus a *Tiszta szívvel* az újabb kori magyar irodalom történetének egyik versfejezetébe illeszti, úgy is mint „a régi magyar népdal — frazeológia ez utolérhetetlen szintézisét és újjászületését.”

A *Tiszta szívvel* jelentőségét méltatta már az irodalomtörténet, s a költői pálya ívében elfoglalt helyét is elemezte.⁹ A József Attila-képre gyakorolt hatásáról azonban kevesebb szó esett. Látnivaló, hogy az értékelésekben eddig is ott kísértett az árvaság és a szegénység, mint a költészetet determináló tényező. A *Tiszta szívvel* pedig még inkább megerősíteni látszott ezt a József Attila-értelmezést, s alakított ki egyoldalú, betyárosra, villonira, vagányosra színezett képet. Hatvany Lajos jegyzetének már a címe is erre utal: „Ágrólszakadt líra”. Majd így jellemzi a verset: „A háború utáni gyerek sorsát, aki csak enni és élni akart, s ki — ha kell — ölni is képes ezért a kis életért, József Attila nevű ifjú költő dalolta el a szegénylegények népdali módján.” (Emberek és Korok, 1926—27)

A kortársak közül Matheika János nevéhez fűződik (Új Előre) József Attila költészetének első marxista értékelése. Matheika okfejtése kettős premisszára épül. Megalapítja egyrészt, hogy „magyar irodalom polgári szakaszának klasszikus fejezete lezáródott”, majd a szociáldemokrácia felé útve, azt összemosza a polgári irodalommal. Ebből az elparentált pártirodalomból emeli ki József Attilát: „Talán csak József Attila neve mellett illik rövid időre megállni mint aki, ha félszegen és zavarosan is, de egyik-másik versében kifejezést ad a magyar munkásosztály lelkében végbemenő forrongásnak.” Ezen a kelletlen elismerésen maga a költő is bosszankodik,¹⁰ nem sejtjén, hogy mindez csak előjátéka a szektás, szűklátókörű értékelésnek.

Az 1928-ból származó híradások az új kötetet jelzik. A viszonylag kisszámú József Attilával foglalkozó írás visszatérő motívuma a gyermek- és ifjúkor megpróbáltatásainak felsorolása. A Hét (1928. május 4.) Jack London kalandjaihoz hasonlíttja a fiatal költő életpályáját. Igaz József Attila maga is formálta ezt a képet, hisz az 1928. április 21-i keltezésű kérvényen az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akcióhoz folyamodván csaknem ugyanabban a sorrendben idézi fel, mi mindennel foglalkozott már 23 év alatt.

⁸ Vö. Erg Ágoston levele JAVL 58.

⁹ Szabolcsi Miklós: Érik a fény. Akadémiai, Bp. 1977. 340—353.

¹⁰ „Ez természetesen bosszant egy kicsit, ez a talán és az a 4. sor”. JAVL 146.

Németh Andor írásai szintén a sokan szenvedett költő-képet táplálták. A *Literatura* 1928 júliusi számában az új kötetről hírt adva ő is felemlíti a kukoricacsöszködést, a cukrászinas időszakot. Augusztusban pedig kibővítve a korábbi jegyzet adatait, történetekbe foglalva szól barátja életéről. Várkonyi Nándor a modern magyar irodalom palettáján József Attila helyét az „idealizmus költői” között jelöli ki, a biográfiából pedig „kalandos foglalkozásokat” tartja a legfontosabbnak. Ezek után természetesnek tarthatóan a Társadalmi Lexikon ugyanezen adatokkal írja le költőnk életét. Sőt, a szócikk szerzője, Nyigri Imre, 1925-ös kritikájából is átvész egy mondatot, majd azzal a pártértékeléssel fejezi be, amely a költőt a munkásosztállyal rokonszenvezők közé sorolja.

Nyolc kritika választott tárgya a harmadik József Attila-kötet, a *Nincsen apám, se anyám*. A kötet visszhangját Németh Andor így jellemzi: „A versfüzetet süket csend fogadta. A baloldali sajtó hallgatott. Mit mondhatott volna az agyafurta játékos, rációval megközelíthetetlen versekről? A régebbieken lendület volt, politikailag kizsákmányolható állásfoglalás, harcos világszemlélet, ami minden haladónak szívügye. Az újban ezt az érzületet, amennyiben jelen van, a kifejezés artisztikuma elfedi.”¹¹ Németh Andor a „napi politikán felülemelkedő, tiszta szellem” letéteményesét kárhoztatja, a Nyugatot, s ebben az elvi különbségtételben igazságtalanul ítélkezik, hisz a kötetről nem feledkezett meg a Munka, a Szocializmus, a Korunk, a Népszava sem. Az persze más kérdés, hogy értékelésük a verses-könyvről szól-e.

Zelk Zoltán cikkének felütésében továbbél az Erdélyi-vita. A Munka-kritika József Attilát nem az „elvágyódás költőjeként értékeli, hanem olyan alkotóként, akinek szavaiból a föld nehéz párja tör elő.” A Népszava Nyigri Imre ismertetését közli (1929. május 29.). Nyigri hű önmagához, most is prózába oldja a verset, és József Attilát most is a szegénység kidalolójának tartja.

Nádas József a Szocializmusban (1929 május) és a Korunkban (1929 július–augusztus) is megemlékezik a kötetéről. Mindkét recenzióban visszatér a „dalos költő” képe. Népszava: „A nép dala az, ami visszhangzik ezekből a versekből, sokszor leginkább még a hányaveti falurossza dala... Korunk és a nép dala is az, amit itt hallasz, valami elbúsult vagy hányaveti betyár dala.” Nádas felülemelkedik mind a szociáldemokraták naturalisztikus, szegénység központú művészet-eszményén, mind pedig a 100 % dogmatizmusán. Ugyan „tágas nagy földadatokra” nem tartja alkalmasnak a költőt, figyelemre méltó, hogy a nép dala kategória nem a szegénységhez kapcsolódik, mint forráshoz, hanem a folklórhoz.

Két kevésbé jellemző, jobbra kritikus fordulatokból összeálló, ám pártindulatoktól és ideológiáktól mentes ismertetés is megjelent a kötetéről. Hatvány Lajos írása elsősorban baráti gesztus (*Magyar Hírlap*, 1929. május 26.) Szentimre Jenő, mint csaknem ismeretlen költőről szól. (*Erdélyi Helikon*, 1929 október). Egyéni hangként a lázadást ismeri el, a játékoságban pedig Tamási Áronnal, Csokonaival lát rokonságot.

Az értékelések közül kiemelkedik Németh Andor írása. Nemcsak azért, mert ő ismerte a költőt legközelebből, hanem mert ő értette meg leginkább műveit. A kevesek

---

¹¹ Németh Andor: József Attiláról. Gondolat. Bp. 1989. 68.

között tartja számon József Attilát, aki képes arra, hogy „az életről való reflexiók helyett magát az életérzést fejezze ki.” A kötetet így értékeli: „József Attila ebben a könyvében háromféle formával kísérletezik: a művészivé emelt népdallal, az impresszionista költő szonetttritusú soraival és azzal a japán haikura emlékeztető négy-, vagy nyolcsoros verssel, amelyet ő némi magyarkodással medáliának nevez.” Németh Andor ezt a sorrendet egyben fejlődési rajznak is tekinti, azaz a Tiszta szívvel reprezentálta dalformájú verseket már meghaladottnak véli. Persze a barát kritikus korábban sem rokonszenvezett ezzel az irányzattal, mint írja: „A modort Erdélyi Józseftől vette át, akit akkoriban bálványozott. Én viszont féltettem e modortól, figyelmeztettem veszélyeire.”¹²

A harmadik kötet fogadtatásából nem az igazi értés, hanem az igazi meg nem értés emeli ki Németh László kritikáját. A szerencsétlen Babits-affér casus belli je ez a cikk, bár hozzá kell tenni, hogy a Nyugat egyébként sem kényeztette el József Attilát. Az 1928 október elseji szám kapcsán fakad ki a költő Vágó Mártának: „Mikor megláttam a Nyugatot a kirakatban, elsápadtam, ködgomolyag halványan néztem a címlapját félórán keresztül”.¹³ A dühkitörés oka pedig, hogy a lap Illyés „gyönyörű, négy részből álló verse” mellett közölt még „lótól, öszvértől-szamártól” — tőle azonban nem. S ehhez járult még Németh László fanyalgó és lekezelő kritikája. Látnivalóan, Németh László a Kakukk Marci — képpel játszik — József Attila kárára. Írása mindössze egy értéket talál a kötetben: „Van is József Attilának néhány szép verse, amely közel kerül a népdalhoz. (*Megfáradt ember, Gyöngy*) többnyire azonban a groteszk és az intellektuálisan játékos fele eltolt népdal az övé, egy sajátos szellemi berendezés számára profanizált népdal, amelynek az adekvát volta ellen mit sem bizonyít az a néhány gyöngye utánzatfűz szabadvers, amely a kötetbe bekerült.”

Az 1930-as rövidebb-hosszabb írásokban is tovább él a szegénylegényes—csavargós beállítás. (Lantos Magazin, Mi Lapunk). Féja Géza mint az Előőrs munkatársát mutatja be József Attilát, de értékelése még inkább a korábbi kritikai fordulatokra, mintsem a népi irodalom már kövonalazódó esztétikájára épül. (Előőrs, január 4.) Forgács László az új magyar líra körképében (Kortárs, 1930. március 20.) a Németh László-i párhuzamot ismételve, József Attilát Berda Józseffel rokonítja: „megszületik a magyar líra két nagy csavargója.”

A József Attila-i „népiesség” értékelésében fordulópontot jelent 1930. A költő a Bartha Miklós Társaság tagjaként maga is megfogalmaz olyan téziseket, amelyek a Társaság népi—paraszti ideológiájából eredeztethetők. (*Magyar Mű és Labanc Szemle, Ki a faluba*). S a barthás kritikusok is mint fegyvertársról szólnak. Ezzel persze kivívja mind a baloldali sajtó, mind a korábbi barátok haragos elutasítását. Haraszi Sándor a Korunkban (1930 március) a Nyugat-ellenes támadásokat értékelve a Babits-pamfletet a parasztságorientációjú csoport hataloméhetségével magyarázza. Így kerül egy nevezőre József Attila Milotay Istvánnal, aki „a középosztály érdekében lép a porondra”. A Korunk persze a

¹² Uo. 28.

¹³ JAVL 196.

Bartha Miklós Társaságot támadja és nem a költő személyét. Neve most még csak ürügy és apropó, hisz a Babitsot megtámadó cikk A Tollban jelent meg.

József Attila barthás befogadását Lakatos Péter Pál baráti hódolata is jelzi (Új Magyar Föld, 1930 jan.—febr.—márc.). Miközben Lakatos Péter Pál megpróbálja a József Attilára aggatott és megkövesedett kritikusi közhelyeket szétrombolni, „népies-ségének” forrásait felkutatni, olyan túlzásokba esik, amelyek megkérdőjelezzik értékelésének hitelét — s vélhetően a költőt is. A reakciók mindenképp erről vallanak.

A Magyar Szemle (1930 júl.) elérkezettnek látja az alkalmat a visszavágásra a „Méltóságos Szemle”, a „Kornfeld Móric Szemle” címzésekért. A népies lírát egészében elmarasztalja, de leginkább József Attilát. Őt korábbi kötete alapján Babits-tanítványnak minősíti, most Erdélyi követőjének.

Az évtizedforduló irodalmi csatározásaiból József Attila is kivette a részét az Ady-vízióval és a „tárgyi, kritika tanulmányával”. Babits elleni kirohanása az új nemzedék lázadásának része. Így vált neve aztán szimbólummá, a tekintélyrombolás jelképévé, és persze így vált eszközzé tőle idegen érdekeknek is. Féja Géza *Osztályköltészet?* című cikkében a Nyugattal és Babitscsal vitázva József Attilát olyan aduként játsza ki, amellyel nem elsősorban a Nyugat szerkesztőjét, hanem annak támogatóját, Illyést tromfolja (Előrs, 1930. augusztus 30.). Szembeállítva Illyéssel József Attilát — és Simon Andort — mint „igazán nem osztálypoétát” méltatja. Az pedig már József Attila tragédiája, hogy dacára eddigi fogadtatásának, Féja szerencsétlen cikke még inkább ellene hangolja a baloldali sajtót. Lehetetlen ugyanis nem észrevenni az Előrs-beli írás és a Sarló és Kalapács 1931 júniusi állásfoglalásának összefüggéseit. Aligha véletlen ugyanis, hogy a platformtervezet éppen azt a két költőt bélyegzi meg, akiket Féja dicsért. A moszkvai emigráció nemhogy az Előrsöt, de még a Nyugatot is fasiszta művelődéspolitikai eszközeknek tartotta.¹⁴

1930 nyarától József Attila az illegális kommunista párt aktív tagja,¹⁵ s a november 1-i nyilatkozat pedig a Bartha Miklós Társaságból — másokkal együtt — történt kilépéséről ad hírt.¹⁶ 1931. március 21-én új kötete jelenik meg,¹⁷ amelynek címe (kommunista elkötelezettségének szimbólumaként is) szójátékkal utal Marxra: „Döntsd a tőkét, ne siránkozz”. A negyedik verseskötény 26 verset tartalmaz. A 26-ból 17 korábban keletkezett, s a kötetbe felvett régebbi versek közül a költő 12-t átirta, „marxizált”. Tápot adva ezzel a „kétszövegűség” vádjának.¹⁸

Nem sok örömet lelhet a költő új kötetének kritikai visszhangjában. Mint a kritikákat együttközlő Bokor László rámutatott, ezt a kötetet vette körül a legtöbb félreér-

¹⁴ Botka Ferenc: Jelszótól a világképig. Kossuth, Bp. 1982. 79.

¹⁵ Vö. Fábry Zoltánhoz írott levél: JAVL 278.

¹⁶ Tasi József: József Attila.

¹⁷ Szabolcsi Miklós — Tasi József: „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” (Hasonmás kiadás). Akadémiai, Bp. 1980.

¹⁸ Erről: N. Horváth Béla: József Attila „kétszövegű proletárköltő”? Jelenkor, 1988. 4. 334–342.

tés, illetve szándékolt meg nem értés, torzítás.¹⁹ A hajdani fegyvertársak elutasítását az Előrs hangadó kritikusa, Féja Géza hangzatos című (*Szélkakas költők*), rosszindulatú gyanúsítgatásokig is elmenő írása fogalmazza meg.

A kötet címben is kinyilatkoztatott osztályharcos elkötelezettség elismerése a baloldaltól várható. Először a Népszava közöl ismertetést, és Jenő József recenziója valóban elismerő. A lap szerkesztősége azonban a kommunistákhoz csatlakozott költőt másképp ítélte meg, hisz 1931 február és 1932 októbere között egyetlen versét sem közölte.

A másik szociáldemokrata orgánum is hitet tesz József Attila mellett (1931 július). Igaz, Kálmán József mint művészi koncepciót olyan elveket tulajdonít József Attilának, amelyek inkább a platformtervezet szerzőit illetik („Az a koncepciója a művészetről, hogy a művészetnek és a művésznek is az osztályharcot kell szolgálnia”), ám a kötetet elfogadja. A Szocializmus nem szűkíti le a szocialista fogalmat az agitációs versekre, s nem tagadja ki a „népdalokra”, a „kurucballadákra” emlékeztetőket sem. Az általa megrajzolt József Attila-portré is kéri a baloldali értékelések közül.

A baloldal mérvadó folyóirata, a marxista esztétikát képviselő Korunk Gergely Sándor Kritikáját közli (1931 május). Gergely irodalmi, esztétikai nézeteit pontosan tükrözi az a megállapítása, amelyben dicsérően szól: „Mi az értékmérője a szocialista kultúra termékeinek? Nem lehet vitás — az értékmérő: mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja. József Attila néhány versének hasznossága ilyen viszonylatban nem lehet problematikus.” A „néhány” jól szolgáló vers a *Tömeg* és a *Végül* befejezése. A személyi ellentétekből is fakadó gyanúsítgatások a platformtervezettel rokonítják a kritikát. A baloldal az osztályharcot kevesli, s a kötet nagyobb részét kitevő népi hangvételű versekre pedig — Fábry Zoltánt kivéve (Az Út 1931. augusztus 20.) — nincs egy jó szava.

A polgári sajtó csaknem egyöntetűen elutasító. Csak Dsida Jenőt nem befolyásolták az átdolgozások, igaz viszont, a programverseket ő is rossznak találja (Erdélyi Heli-kon, 1931 május). Kifogásolja, hogy a költő a „proletárságot parasztnyelven beszélteti”. Ám a költő jelzi pályatársa kísérletét, a költői nyelv megújításának próbáját. A harmadik és negyedik József Attila-kötetben valóban fellelhetők a „virágénekek”, a „regősök hangfoszlányai”, mint az új költői irányba való tájékozódás jelei. A Nyugatot Fenyő László képviseli (1931. június 16.) Fenyő persze nehezen tudna tárgyalatos lenni, részben korábbi vitáik, részben Szántó Judit „elhódítása” miatt.

A költői pálya fordulópontjának tűnik a negyedik kötet. Ebben jelennek meg először az új költői program dokumentumai, a kommunista elkötelezettségnek is hangot adó versek. S úgy tűnik, ettől a kötettől származtathatók a költőt körülvevő félreértések és a kiközösítések. A korábbi barátok, eszmetársak vagy nem fogadják el az új irányt, vagy hallgatnak. Az újak pedig gyanakodva tekintenek a megelőző időszakra, annak műveire. S a költő közlési lehetőségei is szűkülnek: a régi fórumok csaknem bezárulnak, újak pedig vagy nincsenek, vagy nem akarnak megnyitni.

---

¹⁹ Bokor László: A negyedik József Attila-kötet fogadtatása. Tiszatáj, 1976. 1. 1—26.

A *Külvárosi éj* 1932 októberében jelenik meg, az 1931–32-ben írott verseket tartalmazva. Aligha véletlen, hogy a költő a kötetkezdő *Külvárosi éj* elé egy népdalrészletet illesztett. Az „Aki dudás akar lenni/annak pokolra kell menni” és a címadó vers egymásutánisága ugyanis a versek tematikusságára is utal. Persze a mottó és a költő életfilozófiája is rokonságot sejtet, különösen a *Bánat* összefüggésében.

A kötetre elsőként Bálint György írása reagál. Az általa megrajzolt József Attila-kép feltétlen pozitívabb és igazabb, mint a baloldal más kritikusánál. Bálint György a folklorisztikus műveket sem tekinti eltévelyedésnek, ideológiai elhajlásnak. A *Medvetánc*, a *Kanász*, a *Holt vidék* versvilágát így értékeli: „Ez persze nem az a bizonyos unalomig ismert 'népiesség'. (Különben is a nép sohasem lehet 'népies' József verseiből a nép szól a maga hangján). Ezekben a népies és nem 'népies' versekben József Attila magyar formákhoz, primitív és mégis finom, kicsit magyar ritmusokhoz tér vissza, és ezen a formanyelven keresztül modernet mond, sőt ha kell, még elvont is tud lenni (néha talán túl elvont).” A József Attila-i „népiesség” lényegét fogalmazza meg ezek a mondatok: a folklorisztikus témák újszerű megjelenítését, az archaizmusok és a szürrealisztikus nyelv szintéziséből adódó újszerű kifejezőmódot. A kritikus nem enged tehát a sarkító osztályszemléletnek sem, hisz tény és való, még ez a kötet sem mellőzi a falusi témákat, és a harasztot pipázó parasztok világát a költő ugyanolyan kegyetlennek mutatja be, mint a külváros nyomorát.

A hangsúly máshová esik a Korunk kritikájában (1932 november). Noha Danzinger Ferenc nem osztja Gergely Sándor elfogultságát, cikkeit rokonítja, hogy a szocializmus megverselését tartják elfogadható művészi programnak és a művészet kritériumának. Így aztán a paraszti világ megjelenítése a barát-kritikus látóhatárán kívül esik, illetve csak egy mondata utal erre: „Újszerű képeit is a proletárlátás és a szegényparasztság tekintete teszi újszerűvé.” S ezt igazolandó, idézi a *Bánat* (!) néhány sorát.

Ugyancsak a forradalmi terminológiát veszi bonckés alá Illyés Gyula, persze gyökeresen ellentétes beállítódással (Nyugat, 1932. december 16.). Illyés az általa értelmezett költői alaptermészettől idegennek tartja a forradalmi verseket, bár kijelenti, hogy nincs kifogása József Attila forradalmisága ellen. Mégis, mintha nem is a *Külvárosi éjről*, hanem az azt megelőző kötetéről írna. Negatív példaként idézi a *Határ*, a *Holt vidék*, a *Medvetánc* című verseket, mint amelyekben a szemlélődő attitűd és a forradalmi hang szerencsétlenül keveredik. Nehéz magyarázatot találni erre a tévedésre, hacsak nem a két költő egyre romló viszonyát és a sajtó által is táplált rivalizálását látjuk a háttérben.

Németh Andor kételyeit sem titkolva, a versek zeneiségét méltatja (A Toll, 1933. január 31.). Állításai azonban megmaradnak az általánosság szintjén. Ugyancsak mellőzi a konkrét utalásokat az a megállapítása, amely fenntartások nélkül elismerő: „Alvajáró biztonsággal építi fel merőben érzelmi elemekből ebben a kötetében is József Attila azokat az elvárársolt falvakat, melyekben mézesbáb külsejű aggastyánok és nénék dűnnyögik a parasztdal egyszerű ritmusában a kiközösítetttség mélységesen megható panaszait.”

A *Külvárosi éjről* és József Attila költészetéről sokban eltérő, más felfogást képviselő lapok és kritikusok is szóltak. Kállay Miklós így értékeli: „A népit sokkal tágabb fogalmazásban akarja tükrözni József Attila lírája. Nála a nép nem csak a parasztot jelenti, hanem mindenkit, aki nincstelen, tehát a városi proletárt is.” (Magyar Szemle,

1932 november). Kállay megállapítása kirí a hol az egyik, hol a másik oldalra besorolni akaró vélemények közül, József Attila „népiességének” egyik lényeges vonására utal. Gosztonyi Lajos inkább csak felmondja a kötetet, egy-egy impresszionisztikus ráérzéssel utalva művekre. (Magyar Hírlap, 1932. december 8.) Így értékelése is más, mint Kállay-é: „Új hang a mai lírában, József Attila a nagyváros, a külváros költője, mégis földszagú a szava. Fölsszagú és erős, mint a fekete humusz”. A költői téma és a kifejezőmód kerül szembe ebben a megállapításában, hisz a földszagú a paraszti szinonimája itt. A Brassói Lapokban (1933. január 15.) Kovács György József Attila új verseit Majakovszkij verseihez hasonlítja, előképeként a később oly kedvelt párhuzamnak. Németh László (Tanú, 1933 január) nem tud szabadulni korábbi kritikájában megrajzolt Kakukk Marci-képtől, s a Korunk-beli méltatást eleve gyanúval fogadja. A Társadalmi Szemle Pákozdy Ferenc hírhedt „őszinte marxista kritikájával” intézi el József Attilát. Mint a sokat vitatott írás²⁰ szemlélete jelzi, a dogmatizmus és a személyes presztizs egyaránt szerepet játszott a kritikai hangvétel árnyalásában. A „proletár versektől” is elvitatott mindennemű érték ebben a kritikában, így aztán nem lehet csodálkozni, hogy a kötet más darabjairól szó sem esett. Az Új Harcos (1933 május) is hiányolja az ideológiai összefüggést, s kárhóztatja a „népies misztikumot”.

Az 1934 decemberében megjelenő *Medvetánc* különösen fontos lehetett a költőnek. A fényűzően kiállított kötet külső megjelenésében is különbözött az eddigi verseskönyveitől, reprezentatívnak készült.²¹ „Attila felvette beléje mindazt, amit eddigi költői terméséből maradandónak tartott. A kíméletlen szigorral megrostált és keletkezésük időrendjében felsorakoztatott költemények egy állandóan tisztuló, mélyülő és egyre magasabbra lendülő költői pályát mutattak be.”²² — írja Németh Andor. A címadás magyarázatát keresve Tamás Attila nemcsak a költősors sajátos értelmezését látja a *Medvetáncban*, hanem a kötet egészét reprezentáló művet is. „Tehát nemcsak nagy összegzésről szól a vers, hanem maga is egyfajta összegzés: más, alkotói életművére jellemző tendenciáknak, vonulatoknak mintegy a metszéspontja, csomópontja.”²³ József Attila pedig így ajánlja verseit: „Ez a kötet 1922—34 esztendőkből írt verseim válogatott gyűjteménye; elkalódott füzetekben javarészt már megjelentek.”²⁴ (a kiemelés tőlem: N. H. B.) A keserű önirónia a költősorsot illeti, amelynek konzekvenciája az új versek ciklusának nyitódarabjában is hangot kap: „Én is így próbálok csalás/nélkül szétnézni könnyedén”. (*Reménytelenül*). A *Medvetáncban* ily módon azt az ívet is kirajzolja, amelyet a költői pálya egyes stációi megalkotnak: a pályakezdéstől a kései versek létszemléletéig, motívum-rendszeréig.

²⁰ Vö. Pákozdy Ferenc: Vádlok és vádlott is én vagyok. Kossuth, Bp. 1984. 121—152.

²¹ Németh Andor: i.m. 271. A válogatás szigora is erre enged következtetni.

²² Uo. 272.

²³ Tamás Attila: Miért épp a „Medvetánc” lett kötetcímadóvá? In: József Attila útjain. Akadémiai, Bp. 1980. 198—212.

²⁴ József Attila összes versei 2. Közzéteszi: Stoll Béla. Akadémiai, Bp. 1984. 522.

15. hosszabb-rövidebb írás reflektál a kötetre. Az ezekben megfogalmazódó értékeléseket is összegzi Németh Andor: „Azonban e ragyogó kötetnek sem volt sikere. Még erkölcsi sem. Az irodalmi kritikussaink még mindig csak ígéretet láttak Attilában, s azt is csak kevesen.”²⁵

A Korunk Fejtő Ferenc (Fülöp Ernő álnéven írt) tanulmányával igyekszik igazságot szolgáltatni József Attilának. Fejtő cikkét Agárdi Péter úgy értékeli, mint amely szakít a „tartalom központú” marxista esztétikával, s amely „az egyik legelső alapos (s egyúttal marxista igényű) esztétikai—irodalomkritikai tanulmány József Attiláról”.²⁶ A „proletárellet” eseményeit rakja össze a kritikus, mint a költészet forrásvidékét. „József Attila a proletár gyerek tipikus életét élte” — írja. Majd az öcsödi évek élményanyagát értékeli: „...törékeny teste magába itta a föld és a paraszti lét intim ismeretét, amely megakadályozta abban, hogy pusztán városi költő legyen.” Fejtő itt talán túloz, hisz József Attila falu-képének élményfedezetét máshol kell keresnünk, nem az apró gyermekkori emlékekben. Az a felismerés viszont, amely egyaránt tartja József Attilát a város és a falu költőjének, irodalomtörténeti értékű.

A Nyugat két jelentős irodalmára, a költő Füst Milán és a kritikus Halász Gábor véleményét is közre adja. Füst Milán (1935 március) nem vitatja József Attila tehetségét, de fenntartásaiban mintha Németh László ellenvetéseit hallanánk. Írása csaknem egészében verstani, verselési kérdésekre összpontosít. Halász Gábor szemlájében (1935 április) József Attilát úgy mutatja be, mint „aki a legeredetibb módon használta fel az újat”. A polgári humanista értékrendet valló kritikus nem kérdőjelezi meg a szegény-pártiságot, a proletárköltő szerepét sem, ám a pártprogram lírizálását elutasítja. A népi indíttatású művek lényegét így mutatja fel: „Groteszk és misztikus hangulat keverésével tud igazán eredeti népi is lenni, aki nem a XIX. század műdalaira nyúl vissza, (azok, ha népköltési gyűjtemények őrzik is), hanem az ősi rigmusok, ráolvasások, regös énekek hangjára.” Ez a disztinkció indokolt, ugyanis József Attila folklorizmusát új megvilágításba helyezi.

Bálint György kritikája (Pesti Napló, 1935. június 29.) a József Attila-képet formáló új megállapításokat is tartalmaz. Ő mutat rá először József Attila lírai intellektualizmusára. Pontosan érzékeli a „harcoló versek” elhagyása és az ástilizálások — illetve visszastilizálások —, mögött a költői világkép „elbizonytalanodását” is. Bálint György kiállása, József Attila-értékelése mellé oda kell tenni a hajdani és későbbi barátok megnyilatkozásait. Ignótus Pál megkésve reagál („esztendeje halasztom napról-napra a róla való írást”), s indoka, hogy a kötet mélyen foglalkoztatja. Ennek ellenére csak az *Ódáról* és az *Eszméletről* szól, mint a két „nagy versről”. (Esti Kurir, 1936. február 29.) Írásának penzum jellege a tartózkodó fenntartásokból és érezhető. Bár Ignótus visszaemlékezése²⁷ kapcsolatuk elhidegülését tünteti fel okként, viszont a Szép Szót együtt szerkesztik 1935 őszétől mint „József Attila folyóiratát”. Németh Andor a kötetet „az új nemzedék költői törekvéseinek summájaként mutatja be. (Cobdem, 1936 március). Ily módon barátját, mint

²⁵ Németh Andor i.m. 272.

²⁶ Agárdi Péter: Értékrend és kritika. Gondolat, Bp. 1982. 294.

²⁷ Ignótus Pál: Csipkerózsza. Múzsák, Bp. 1989.

a líra megújítóját ismerteti meg az olvasóval. Az új irányok számbavételénél azonban sajátos értékrendet követ. A csak „általa szeretett” *Meddálíák* mellett a korábban nem nagyon szeretett proletár-verseket említi: „A reform nemzedék hangos népieskedésének idején ő frissítette fel a proletárköltészet hangját, tárgyilagosan komoly, majdnem ridegen objektív külvárosi képeivel. Az ő költészetére vezethető vissza a falusi hangulatok művészivé formálása, az átlényegített tájhangulatok kultusza.” Németh Andor nyilvánvalóan az „Új Szellemi Front” körüli vitát és József Attila álláspontját vetíti vissza egy korábbi időszakra, hisz a rideg külváros a *Téli éjszaka*, *Elégia* (1933) képeiben tárul fel elsősorban. Érvelése ezért is figyelemre érdemes, mert a „népieskedés” és a „proletár költészet” mint alternatíva kerül itt szembe. Ezt enyhítendő talán — és a tényeknek is megfelelően — szól a falusi hangulatokról, mint József Attila költészetének sajátosságairól. Azaz a *Medvetánc* kapcsán írott recenziók az elmérgesedett népi—urbánus vita egyik attackjaként értelmezhetők, amikor is József Attila állásfoglalása (*Reformtoborzó*, *Új Szellemi Front*) is szerepet játszik abban, hogy költészetének egyik tartománya kijátszhatóvá lesz a másik ellen.

Az utolsó kötet, a *Nagyon fáj* az 1935—36-ban frott versek egyrészét közölte. A *Medvetánc* utolsó ciklusával jelzett világgépi fordulat beteljesedett tehát. József Attila költészetének gyökeres változása a fő építőeleme a kötetről frott kritikáknak, recenzióknak. Összegző, az életpályát áttekintő írás csak kettő született. Németh Andor a Szép Szó 1937 februári számában az új kötet helyét a pályakép egészében vizsgálja. Értelmezése szerint a modern líra útelágazásánál József Attila a „hagyományban megújódott dallamos egyszerűség” irányába fordult, megteremtve így az ellenállhatatlan közvetlenség, dallamosság és a bonyolult tartalom harmóniáját. A Nyugat Szegedi Pál elemző írását közli (1937 március). A József Attilát kritikával soha el nem kényeztető Nyugat most egy szelídebb véleménynek ad fórumot. Szegedi a *Nagyon fáj*ban a költészet beteljesülésének bizonyítékát üdvözli, ami elismerésnek ugyan némileg kétes értékű, ám a kritikusnak van egy, a kortárs kritikákban eddig megfogalmazatlan, alapvető megállapítása: „József Attila számára mindig erkölcsi feladatot jelentett költőnek lenni. Ezért fordul a proletáriátus felé.” S tegyük hozzá: ezért fordul a parasztság felé is. A József Attila életében utolsóként megjelent, őt méltató írást Fejtő Ferenc tollából a Szép Szó közli (1937 november). Líráját Fejtő is a „proletár gyerek zabolátlansága”, a villoni „hányavetiség” magatartásformától az osztályköltő elhivatottságáig vezető felismeréssel jellemzi. József Attila költészetének értékelése, a magyar irodalomban az őt megillető hely kijelölése az utolsó kötet kapcsán írt kritikákban nemegyszer határozott törekvésnek tűnik. Mindenekelőtt a Szép Szó köre az, amely a költőt irodalmunk csúcsein láttatja, azaz az elismertetésért fellép. A folyóirat szellemisége, az elfajult népi—urbánus vitában kialakult, a Válasz íróival szembehelyezkedő álláspont azonban lehetetlenné tette az életmű egészét figyelembe vevő értékelést.

BÉLA N. HORVÁTH

**„DIE VOLKSTÜMLICHKEIT“ DES DICHTERS ATTILA JÓZSEF
IM SPIEGEL DER ZEITGENÖSSISCHEN KRITIK.**

Erst nach dem tragischen Tode wurde Attila József als Dichter anerkannt. In der zeitgenössischen Kritik wurde er teils objektiv, teils leidenschaftlich als der hervorragendste Poet der neuen Generation gefeiert. In der Geschichte der Attila-József Rezeption kann also tragische Selbstmord in Balatonszárszó für eine Wendepunkt gehalten werden. Die wahre Bedeutung des Dichtens von Attila József wurde nach seinem Tode von den Missverständnissen geklärt. In der Abhandlung werden die Kritiken seiner Bände -von dem Band *A szépség koldusa* (Der Bettler der Schönheit) bis *Nagyon fáj* (Es tut mir sehr weh) ausführlich analysiert. In den Kritiken seines Letzten Bandes kann schon die Anerkennung seiner Dichtkunst bemerkt werden. Vor allem wurde es durch den Kreis der Zeitschrift *Szép Szó* (Schönes Wort) vermittelt. Die Gesinnung der Zeitschrift, nämlich die Stellungnahme gegen die Schriftsteller von *Válasz* (Antwort) in der heftigen Diskussion der volkshaft-urbaner Literatur schloss es aber aus, das gesamte Werk von Attila József auswerten zu können.